

UUS, MAHUKAM, PÕHJALIKUM JA TÄNAPÄEVASEM SÜNTAKSIKÄSITLUS

Eesti keele süntaks. Toimetanud Mati Ereht, Helle Metslang. (Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017. 923 lk.

Tervikkäsitluste sarjas valminud „Eesti keele süntaks” (toimetajad Mati Ereht ja Helle Metslang, autorid Mati Ereht, Tiit

Hennoste, Liina Lindström, Helle Metslang, Helen Plado, Renate Pajusalu ja Ann Veismann) on ulatuslik ja põhjalik ülevaateteos, mida võib kindlasti pidada eesti grammatikakirjelduse uueks etapiks. Pärast 1993. aasta „Eesti keele grammatika” süntaksiosa ehk EKG-d ei ole sarnase mahu ja ambitsiooniga teo-

seid ilmunud, seega on viimatimainituga võrdlemine uue tervikkäsitluse puhul ilmselt paratamatu.

Võrreldes uut ja vana

Süntaksi tervikkäsitlus on igati terviklik ja loogilise ülesehitusega suurteos. Kuigi üldjoontes toetub uus käsitlus suuresti samadele põhimõtetele, nagu olid omaaegsel EKG-l, on selles olulisi täiendusi ja erinevusi. Kõige tähtsamaks võib pidada eesti keele lauseõpetuse uurimise peatüki lisamist käsitlusele. See ülevaade on uurijaile oluline taustateabe allikas ja kõige vajalikum vast selleks, et õppejõud saaksid käsitlust kasutada kõrgkooliõpikuna.

Kõnealune uurimisloogika peatükk on hoitud näitelauseist vaba. Siiski leidub seal kohti, kus lugeja vajaks kas või üht lühikest näidet. Näiteks kirjeldatakse Valter Tauli 1980. aastal ilmunud süntaksikäsitlust ning mainitakse, et „Lause ehitust ei kirjeldata mitte lauseliikmete, vaid sõnaliikide ja morfoloogiliste kategooriate termineis esitatud sõnatühendite kaupa (verb + noomen jne) [---]” (lk 47). Kuigi järgneb viide Mati Ereli 1984. aasta kirjutisele, võinuks siiski lisada kas või ühe näite selle kohta, kuidas täpselt mingi kindla lauseliikme käsitlus praegusest erines.

Teisiti on organiseeritud ka süntaktiliste protsesside käsitlus: eraldi osana on esitatud viiteseosed, ellips ja rinnastus. Uue käsitluse viiteseoste osa on põhjalikum ning lähtub pigem pragmaatilistelt kui süntaktiliselt aluselt. Näiteks algab viiteseoste osa ülevaatega viitamistest kui mehhanismist ja eesti keele pronoomenitest ning jätkub esma- ja korduvviitamise kirjelduse ning lausesise samaviitelisuse osaga. Sellist üleminekut asenduse liikide kirjeldamiselt üldisemale viiteseoste käsitlusele võib kahtlemata pidada õnnestunud läheneamiseks.

Eraldi väärivad esiletõstmist see, et tervikkäsitluses on vaadeldud mitte pelgalt normkirjakeelele omaseid struktuure

(kuigi sissejuhatavas osas on väidetud, et teos keskendub eelkõige kirjaliku keele lauseile), vaid ka neid, mis jäävad kirjaliku keele nn servaaladele (nt vabamasse esseistikasse) ja mida varem peeti pigem ebaoluliseks, traditsioonilistest süntaksikäsitlustest väljapoole jäävaks. Olgu siinkohal mainitud näiteks irdelemendid, nagu täpsustusjätk ja eelteema jms, mis on varasemaga võrreldes rohkem tähelepanu saanud.

Oluline erinevus on ka see, et öeldistaitemäärus on esitatud eraldi lauseliikmena ja seega eraldi osana. See on kindlasti hea lahendus, pidades silmas kõnealuse lauseliikme eripärast positsiooni öeldistaitte ja määruse vahepeal.

Kui 1993. aasta EKG-s vaadeldi nii eitust kui ka modaalsust pragmaatiliste tähenduste väljendamise peatükis, siis uues käsitluses on need toodud öeldise ossa. Kindlasti on selline paigutus põhimõtteliselt loogilisem. Kogu modaalsuse käsitlus on võrreldes varasemaga kahtlemata põhjalikum ja teiste keelte kirjeldustega paremini võrreldav.

Mõni vaidluskoht oleks siiski episteemilise modaalsuse ülevaates. Episteemilise modaalsuse liikide tabelis (lk 150) on esimene jaotus VÕIMALIK/PARATAMATU, teisel tasandil liigitub võimalik tõenäosusastmesse ja paratamatule vastab TÕSIKINDEL. Näitelauseis on modaalne tähendus väljendatud adverbidega (õigmini adverbis sisaldavate lausetega). Samas ei võimalda jaotus VÕIMALIK/PARATAMATU modaalsuse sisu adverbidega kuigi hästi avada, nt tabelis adverbiga *kindlasti* kasutatud näitelause illustreerib küll tõsikiindlust, kuid mitte eriti hästi paratamatust. Kui tahta esitada episteemilise modaalsuse jaotus nii, et peale tõenäosushinnangu oleks kajastatud ka paratamatus ja võimalikkus, tulnuks esitada ka teist laadi näitelauseid, nt selliseid, mis on modaalverbide osa lõpus olevas tabelis episteemilise modaalsuse lahtris PARATAMATU (*See peab õige olema*; lk 153). Teine võimalus oleks olnud esitada eraldi tõenäosusastmete üldine liigitus ja lisada nii adverbidega

kui ka modaalverbidega näitelauseid. Lisaks ei leia lugeja praegusest käsitlusest kuigi palju infot tõenäosusskaala eri astmete ja vastavate väljendusvahendite kohta (nii adverbe kui ka eri tüüpi konstruktsioone võinuks vaadelda tõenäosusskaala eri astmete kaupa).

Mõnevõrra teisiti on esitatud ka ellipsisit, vaeglauseid ja mittelauseliikmelisi elemente puudutav. Eelmise tervikkäsitluse aluse osa jaotus nii, et esmalt oli esitatud tekstiosa, kus oli juttu alusest üldiselt, siis järgnesid aluse lause osad ning seejärel eksistentsiaal-lauseid käsitlev osa. Praegust jaotust (aluse kui lauseliikme üldisloomustus, normaallause alus, olemasolu-, kogeja-, omaja- ja tulemlause alus ning aluse laused) tuleb pidada loogilisemaks ning õnnestunumaks.

Nii mõnigi osa on võrreldes varasema käsitlusega muutunud mitte ainult põhjalikumaks, vaid ka selgemaks. Näiteks oli *da*-infinitiivi osa EKG-s kõige raskemini loetav peatükk, siinse käsitluse sekundaartarindite osa on selgem ja eriti ülevaatlik on lugeja jaoks sekundaartarindite tabel (lk 757–758).

Eesti keele süntaksi kirjeldus püsib hoolimata teose väga suurest mahust süntaksi piirides, ainult väga üksikutes kohtades võib vaielda, kas toodud teave võiks olla süntaksi- või pigem morfoloogiakirjelduse osa. Näiteks kaassõnafraasi osas võiks siinkirjutaja arvamuseks olla vähem seda, mis kuulub otsapidi morfoloogia ehk täpsemalt sõnaliigikäsitluse alla, nt kaassõnade päritolu jms.

Käsitluse teoreetilisem lähtealus ja esituse laad

Tervikkäsitluse üldine lähenemine on kasutuspõhine, määruste osas on toeks ka metafoorteooria elemente. Sellist valikut võinuks sissejuhatuses veelgi enam rõhutada, seda enam, et paljud eri osades esitatud tulemused põhinevad korpusandmetel. Samuti ootaks ehk lugeja sissejuhatuses tervikkäsitluse

teoreetiliste lähtekohtade ja käsitluspõhimõtete avamist (sh infot selle kohta, kuivõrd arvestatakse teiste teoreetiliste lähenemistega, nt konstruktsioonigrammatikaga).

Üldisemate, teoreetilisemat laadi väidete toeks on tekstis kasutatud märkusi, mis toetavad kasutuspõhist lähenemist konkreetsete andmetega tänapäeva eesti keele kohta. Just neis märkusena esitatud tekstiosades on grammatikateooriaale n-ö liha luudele kasvatatud, sealt saab lugeja teada nii uurijate erimeelsete kui ka mingi konstruktsiooni või lauseliikme esinemissageduse, samuti keelekorralduslike soovitude kohta. Kui käsitluse põhitekst on kasutatav peamiselt alusõpikuna, nt kõrgkoolide süntaksikursuste tarbeks, siis märkuste osa on äärmiselt huvitav lugeda lingvistidel, need tekstid seovad teoreetilise põhja tegeliku eesti keele olukorraga ja uuemate uurimistulemustega.

Samas on märkustena esitatud teavet eri peatükkides eri määral. Näiteks on öeldise osas neid üsna rohkesti, kuid määruse osas on esitatud põhitekstina sellistki teavet, mis võinuks olla vormistatud märkusena. Adjektiiv- ja substantiivifraasi ning viiteseoste osas märkusi peaaegu ei ole, kuid lugeja igatseks neid ilmselt sinnagi (nende osade tekst võiks osaliselt olla paigutatud märkustesse ning lisaks võiks esitada praegusest enam uuemaid uurimistulemusi seal, kus need on olemas). Väikese tähelepanekuna olgu lisatud, et vahel on (ikka märkustes) viidatud teistele uurijatele. Sealt jääb mõnikord mulje, et autor ise justkui ei olekski viidatud autori seisukohaga nõus. Seetõttu oleks ehk ka täpsem põhjendus nii mõneski kohas asjakohane. Mõnikord oleks märkusele vaja lõpulauseks autori enda selget seisukohta, miks siinses käsitluses on just nii ja mitte teisiti otsustatud: nt predikatiivadverbiaali osas 1 on öeldud, et 1993. aasta EKG-s arvati õigemaks predikaatadverbiaali eraldi lauseliikmena mitte käsitleda. Kõnealusel tervikkäsitluses on predikaatadverbiaali vaa-

deldud eraldi lauseliikmena. Seetõttu oleks lugejal ehk huvitav teada, millised põhjused sellise otsuse tingisid.

Käsitluse lauseliikmete osades on kohati kirjeldatud võimalikke määramisraskusi (nt öeldistäitel on sarnaseid jooni öeldistäitemäärusega, nii tekib küsimus, kuidas neid lauseliikmeid täpselt eristada). Selliseid kahe liigi vahepeale jäävate nähtuste kirjeldamisi tuleb ainult positiivseks pidada, need annavad peale lihtsalt määratlemisraskuste kirjeldamise infot ka selle kohta, millised kriteeriumid on ühe või teise lauseliikme juures olulised. Sellistes osades ootaks lugeja isegi enam näiteid. Kui EKG-le on keeleteimetajad heitnud ette liiga mugavaid või puhtaid näitelauseid, siis siinse tervikkäsitluse näitestik on küll mitmekesisem, kuid näiteid selliste nähtuste kohta, mis ongi raskesti liigitatavad või mille määratlemisega on probleeme, võinuks esitada praegusest veel julgemini.

Kuigi kommunikatiivsete lausetüüpide osas lubatakse, et lause kommunikatiivsete funktsioonide täpsustamisest kontekstis tuleb juttu suulise keele tervikkäsitluses, tekkis selle osa lugemisel siiski vajadus üldise pragmaatilise tähenduse väljendamise ja selle tähenduse vormistamise vahendite omavaheliste suhete ülevaate järele. Näiteks oleks tervikkäsitlust kõrgkooliõpikuna kasutades vajalik vaadelda, kuidas suhestub pragmaatiline suhtluseesmärk (nt direktiiv või käsk) eri tüüpi grammatikavahenditega (nt käsklause, väit- või küsilause vormis esitatud käsk, väitlause vormis esitatud küsimus jne). Samuti tulnuks peatükile kasuks praegusest tugevam lähtumine pragmaatikast ehk näiteks direktiivide paigutamine skaalale käsu intensiivsusest lähitult ja seeläbi ka mõne haruldasema käsutüübi mainimine (nt üleskutsena kasutatav *Läki õue!*, samuti hoiatust või keeldu vormistav *vaata*-vormiga lause, nt *Vaata, et sa kohe tagasi tuled* jms).

Enamasti ei ole süntaksi tervikkäsitluses tegeletud keelekorralduslike

asjadega, nt komaprobleemidega (erinevalt EKG-st, kus oli mitme osa lõpus ka eraldi kirjavahemärke puudutav osa ja päris lõpus veel lisa „Kiri“). Iseenesest on selline lähenemine hea, sest tervikkäsitlus peakski kirjeldama seda, missugune keel on, mitte niivõrd seda, missugune ta peaks keelekorraldajate arvates olema, st uurija ja keelekorraldaja positsioon on hoitud selgelt lahus. Samas, relatiivlause juures on komareeglitest siiski juttu ning kuna see on oluline teema (tekst puudutab Valter Tauli ja Peep Nemvaltsi ideed muuta mitterestriktiivse relatiivlause komareegleid), võiks selleks, et lugejal oleks võimalik kaasa mõelda, olla märkus veelgi põhjalikum ning varustatud mõne näitega.

Sarnane küsimus tekib viiteseoste osas. Praktikud ehk keeleteimetajad puutuvad sageli kokku komplekslausetega, kus kohmakas sõnajärg on tekitanud valed viiteseosed. Kas või märkustes mõne sellise vigase viiteseose analüüsimine võinuks anda praktikuile selles keerulises valdkonnas pisutki teoreetilist tuge.

Käsitluses kasutatud ristviidete süs-teem toimib hästi, viidatakse nii üldisematest osadest täpsematesse kui ka ühe lauseliikme juurest teise lauseliikme juurde. Eri osades on varasemale käsitlusele ehk EKG-le viidatud eri määral (arusaadavatel põhjustel, tulenevalt autorite seotusest eelmise tervikkäsitlusega): öeldise ja komplekslause osas ei ole põhitekstis tavaliselt EKG-le viidatud, v.a juhtudel, kui uus teave erineb varasemast, määruse osas on aga viited ka EKG-le. Sellise viitamissüsteemi põhimõtted vajanuksid lugeja jaoks eraldi selgitust.

Väärtuslikud näitelauseid

Tervikkäsitluse oluline väärtus seisneb rikkalikus näitestikus. Eri peatükkides on näitelauseid suuresti eri päritolu: öeldise ja komplekslause peatükis on suur osa näitelauseid autori konstrueeritud

(eri võimaluste demonstreerimiseks on see ka ainuvõimalik), määruuse osas on enamasti kasutatud kirjakeele- ning viiteseoste osas suulise kõne korpuse lauseid. Kindlasti on selline valik sisuliselt põhjendatud, kuid lugeja vajaks näitelausete allikaist ja valimise põhimõteteist pisut enam teavet. Samuti vajaksid lugejad nii mõneski kohas (nt viiteseoste osas) märkust selle kohta, et suulise kõne näitelaused on esitatud sellisel kujul, nagu need korpuses on, st grammatilist korrektsust või terviklikkust ei ole mõtet nendes lausetes eeldada. Ka suulise kõne transkriptsioonimärkide seletused võiksid selliste lausete juures olla lisatud.

Tekst, keel ja terminid

Süntaksikäsitluse tekst on kahtlemata tihe ega lase lugeja tähelepanul hajuda. Tekstiosi, mis mõjuksid kõrvalepõikena, uuest süntaksikäsitlusest ei leia.

Liiga keerukat sõnastust esines siin- kirjutaja hinnangul ainult väga üksikutes kohtades (nt aluse osa § 4). See, kas kasutada oma- või võõrkeelset terminit (nt *määrus* või *adverbiaal*), on muidugi autori otsus, pealkirjades ongi üldjuhul antud nii oma- kui ka võõrkeelne termin. Teksti sees on üldjuhul eelistatud omatermineid, kuid nii mõneski osas on kasutatud mõlemat varianti. Tuntumate mõistete paralleelsus ei häirigi, vähem tuntud mõistete puhul aga kahe termini (nt *valdajamäärus* ja *habitii-adverbiaal*) kasutamine samas lõigus siiski pisut segab.

Sõnajärje ja infostruktuuri osas on toodud sisse hulk suhteliselt uusi mõisteid ja termineid. On äärmiselt positiivne, et neid on suhestatud ingliskeelsete terminitega, seda enam, et ka

vastava valdkonna ingliskeelses terminirühmas on segadust ja kattuvusi. Üldiseltki on infostruktuuri osa võrreldes varasema käsitlusega põhjalikum ja selgem. Näiteks on oluline lisandus teema ja reema ulatuse täpsustus, mis on siin kirjutaja õpetamiskogemuse põhjal äärmiselt vajalik täiendus.

Kohati on tervikkäsitluse tekst aga liigagi lakooniline. Nii on sissejuhatavas osas lausetüüpide kohta öeldud, et „Normaallause kasutus näitab kasvutendentsi” (lk 86), ei selgu aga, mis andmed seda väidet toetavad, mis tekstidest ja perioodist täpsemalt juttu on. Üldkiilu funktsioonide kirjelduse juures on väide, et „Partiklikujulist üldkiilu on tihti peale siiski raske üldlaiendist eristada” (lk 488), mille juures vajanuks lugeja teavet, mis võiks eristamisel olla abiks, millele toetudes on siinses käsitluses neid lahus hoitud. Praegune vihje eristamisraskustele tekitab lugejas pigem segadust või huvi, kuid ei anna vastuseid. Kvantumimääruuse all on märkuses mainitud, et „Verbi *olema* laiendav kvantiteedile osutav fraas, nagu lauseis *Koorma kaal on kümme tonni* [...] on pigem öeldistäide kui määrus” (lk 353). Lugejale ei selgitata aga, mis annab siin alust otsustada, et tegemist on pigem öeldistäitega.

Hoolimata mainitud mõnest ehk liiga tihedast tekstikohast on süntaksi tervikkäsitlus süsteemne ja põhjalik eesti keele lauseõpetuse ja selle uurimiseisu kirjeldus. Kahtlemata on tegemist silmapaistva eesti keele süntaksit käsitleva tänapäevase teosega, mis sobib nii kõrgkoolis õpetamiseks kui ka keeleteadusliku uurimistöö põhjaks.

REILI ARGUS